

ЕКОНОМИЈА – НОВА ВАВИЛОНСКА КУЛА

Говорећи на прослави 180 годишњице Старе Милошеве цркве у Крагујевцу проф. др Радош Љушић¹ је говорио о два наших историјским заблудама, које су скупо коштале цео српски народ, нарочито у XX веку. Прва од њих је југословенство - највећа државотворна авантура у којој смо “од солидне српске државе направили лошу Југославију”², која се током прошлог века два пута у крви распала. Друга трагична појава у нашем народу су ратови. “Рат је у прошлости српског народа најчешћа и најтежа појава, ако не од досељавања на ове просторе, оно свакако у 19. и 20. веку... У свим ратовима 19. и 20. века страдао је незамисливо велики број Срба... За 150 година ми смо доживели три демографске катастрофе, губили смо скоро по трећину становништва, и то оног најпродуктивнијег, у сваком погледу... Преко 3.000.000 изгинулих Срба – цео један народ. Од ове демографске катастрофе Срби се не могу никада опоравити. Ратови су односили народну снагу и најбоље људе.”³ Ако томе додамо најновија разарања и изгубљене људске животе, ако томе додамо и негативну стопу раста становништва, онда је то слика над којом се треба, коначно, крајње озбиљно замислити.

Речи проф. Љушића, које смо навели и са којима се можемо сложити или не сложити, нису само констатација, већ представљају и покушај (личног) вредновања историјских догађаја, каквих је релативно мало у нашој научној мисли. Вредновати историјске догађаје подразумева и свест о историјском неуспеху и историјској странпутици, подразумева свест да не само личности, већ и читаве епохе могу бити мање или више неуспешне. Идеја аутоматског, линеарног прогреса друштва, која чини основу “старе” научне парадигме у области теорије друштва⁴ је већ одавно у теорији, али не и практично, напуштена. Та идеја друштвеног «дарвинизма» о непрекидном кретању ка

¹ види “Каленић” бр. 5 за 1998. год. стр. 11

² исто стр. 14

³ исто стр. 13-14

⁴ види Мирослав Печујлић, Владимир Милић – **Социологија** – Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1991. стр. 43

бољем, о сталном и неминовном напредовању људске историје и друштава, на најгрубљи могући начин је демантована целом историјом двадесетог века. Такође и савремену тежњу ка глобализацији, која има и своје лице и наличје и која у свом наличју може да поприми облик американизације целе планете, могуће је посматрати у светлости ове старе парадигме тј. да се западно друштво, а нарочито његов амерички модел, узима као узор ка коме треба и морају да теже сва остала друштва, зато што је то друштво које се највише приближило сну о “општој срећи”.⁵ Отац Георгије Флорофски све теорије које припадају овој старој научној парадигми назива једним именом – Утопизам.⁶ Све оне носе у себи мисао о оснивању Царства (земаљског или небеског) у оквирима историје.

Нова научна парадигма говори о неизвесности и отворености историје,⁷ заправо уместо детерминизма историје говори о најбитнијем фактору, који историју управо и чини неизвесном – а то је људска слобода. И прошле генерације, баш као и ми сада, као слободни људи, стварамо своју историју. Слободни смо да бирамо између различитих путева који су пред нама, али нисмо слободни да не бирамо. Могућност и неопходност избора подразумева успех или неуспех са безброј међуваријанти. Али, куда води тај пут ? Ка ком то историјском циљу се крећемо и као друштво и као појединци ?

Обе научне парадигме, о којима је горе било речи, и стара и нова, говоре о друштвеном прогресу као циљу историје, само што је за прву тај процес нужан, док друга укључујући људску слободу и неизвесност, подразумева и

⁵ Овакве тежње и потреба америчког модела ка ширењу представљаће, како то мисли Samuel Huntington (*Η σύγκρουση ανατολής και δύσης* – изд. *Εναλλακτικές εκδόσεις*, Атина 1998.) основу за будуће светске сукобе, који ће бити у основи културолошки, сукоби људи и држава које припадају различитим културама. Ово мишљење једног од релевантних личности у обликовању америчке спољне политике, изазвало је већ многа негодовања. Основно питање и критика овој теорији је – зашто би различите културе долазиле у сукоб ? Зашто различитости не би могле да буду чинилац спајања и допуњавања, осим ако једна од њих не сматра себе супериорнијом од свих осталих и тежи да се наметне и потисне друге ? Падом “гвоздене завесе” идеја супериорности, чини се, да постаје доминантна у спољној политици највеће светске силе – Америке.

⁶ види *Οι μεταφυσικές προϋποθέσεις του Ουτοπισμού*, часопис *Εποπτεία* 86 (1984.) стр. 42-53

⁷ види Мирослав Печујлић, Владимир Милић – *Социологија* – Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1991. стр. 43

промашаје, али опет је циљ исти – прогрес. То да сви ми и као појединци и као друштво треба да напредујемо, да се развијамо и мењамо на боље није спорно. И само Хришћанство подразумева динамички процес раста и сазревања – “будите ви, дакле, савршени, као што је савршен Отац ваш небески.”⁸ Ако, дакле, само напредовање није спорно, поставља се питање ка ком циљу – односно како данашњи човек разуме реч напредак ? Како она “одзвања” у његовим ушима ? Ту великих дилема нема. Почевши од човека са ових простора, па широм земљине кугле – реч напредак значи економски напредак, значи побољшавање (непрестано) животних услова, значи пут ка богатству.

“Део је етоса ове земље да ви треба да будете богати. Ви то морате бити, ако се нисте заветовали на сиромаштво, као што је монашки позив, наука, просвета или јавна служба, јер је новац средство изражавања резултата. Тај се осећај дуго стварао. Понекад, у доба депресије, он нестаје, кад за кратко време богатство постаје сумњиво и сиромаштво није срамота. Све остало време сиромаштво је врло близу злочину. Најгори злочин који човек може починити, осим злочина насиља, који је за некога с власништвом ирационалан, злочин је против капитала. Човек може накажњено погазити већину заповести Божијих, али, молим, нека изиграва банкрот, то ће га изоловати брже него лаж, прикривање пореза на дохотке, превара, прељуба и грамзивости за свим што постоји.”⁹

Етос о коме говори Paul Samuelson¹⁰ није само етос његове земље (Америке), већ екуменски етос. На истоку и западу, северу и југу, покретачка сила готово сваке акције и државе и појединца је жеља за богатством. Данашњи човек, вероватно више него икад у историји, жели да буде богат. То је крајњи и највиши циљ његовог живота. Богатство се доживљава и као предуслов живота. Тек богат човек заиста живи. Сиромаштво значи недостатак живота и може се прихватити само под условом да неће бити трајно стање, и да ће се сваки појединац једнога дана сврстати у ред богатих. У условима у којима се ми налазимо, та се жеља још више појачава и бива евидентна. Наравно, у нашим условима се ради о жељи за једним релативним богатством, које ће створити

⁸ Мат. 5.48

⁹ Paul Samuelson – **Readings in economics** – Матица Хрватске, Загреб 1975. стр. 69

¹⁰ Професор на Massachusetts Institute of technology (Cambridge). Добитник Нобелове награде за економију 1970. године.

релативну психолошку сигурност, насупрот овим тешким и неизвесним временима. А то би се могло овако одредити : стабилан посао плаћен онолико колико је довољно за ниво и квалитет живота просечног становника неке западноевропске земље и са надом на побољшање. За остварење овог животног циља ниједна препрека није велика и озбиљна – одлазак у иностранство (одлив мозгова) или пак, било какве моралне претпоставке (пораст криминалитета као најлакшег средства за постизање овог циља). Добрим послом се сматра било од кога плаћен, под било каквим условима на целој кугли земаљској, онај који доноси добро “обештећење” за уложено време и труд.

И садашњу нашу вишегодишњу кризу већина доживљава, пре свега, као економску. Сви други аспекти кризе, па чак и људски животи, су другоразредни. Многи се још увек са носталгијом сећају периода материјално доброг живота између 70. – 80. године, а то заправо представља најжалоснији период наше новије историје, најчвршће власти комунизма и највеће распродаје савести. Али, пред захтевом за материјалним благостањем све друге вредности одступају. Данашњу нашу економску ситуацију и “глад” за страним капиталом, тако лепо, као да су за српско друштво написане, одсликавају речи J. Robinson : “мизерија капиталистичког искоришћавања није ништа спрам мизерије да не дође нико да те искоришћава.”¹¹

Сан о високом животном стандарду постаје екуменски и могло би се помислити, да се услед те опште тежње ка његовом остварењу јаз између богатих и сиромашних земаља све више смањује. Али, на жалост, статистике показују потпуно супротне тенденције.

Пре 1800. године приход по становнику је био 4-5 пута већи у најпродуктивнијој земљи од прихода у најнепродуктивнијој, пре две деценије 10% најбогатијих земаља имало је 77 пута веће приходе од 10% најсиромашнијих; данас су приходи 124 пута већи.¹² А земље трећег и четвртог света, које су и сада, а вероватно и у будућности највећа кризна жаришта, чине 80% од укупног броја становника земаљине кугле.¹³ Високоразвијене земље чине

¹¹ J. Robinson – **Economic Philosophy** – Chicago – Aldine Publ. Co. 1963, грчки превод стр. 49

¹² **Нин**, 27.03.2003. специјални додаток, стр. 5

¹³ види Мирослав Печујлић – **Савремена социологија** – изд. Новинско издавачка установа, Службени лист СФРЈ, Београд 1991. стр 68

12-15 % укупног светског становништва, али зато троше 90 % светских извора енергије и сировина. Ево примера : “1/3 годишње светске производње утроши се на минералне сировине да би 6% светског становништва, које живи у САД, одржало свој ниво потрошачког стандарда. Ако се претпостави да и остатак света тежи таквом стандарду, из тога следи да стандард какав уживају САД може да се прошири на највише 18% светског становништва и да при том не преостаје ништа за осталих 82%.”¹⁴ Paul Ehrlich је на основу података из 1970. године израчунао следеће : “с циљем подизања стандарда живота свих 3,6 (тадашњих) милијарди становника на ниво америчког стандарда потребна је 75 пута већа количина гвожђа од оне која се сада вади, 100 пута већа количина бакра, 200 пута већа количина олова, 75 пута већа количина цинка и 250 пута већа количина калаја. Осим гвожђа, такве количине једноставно не постоје.”¹⁵ Висок животни стандард који постоји у развијеним земљама је и до сада, а и у будућности ће бити, привилегија уског дела човечанства, који ће они свим силама бранити.

Дакле, у ред развијених и богатих се врло тешко улази. Да погледамо сада који су то главни носиоци мита о непрестаном прогресу. И ту нема великих дилема. Политичка економија (потпомогнута пре свега политиком)¹⁶ својом логиком и организацијом је главни носилац тежње ка материјалном прогресу. Економија је већ деценијама нова Вавилонска кула савременог човека којом он поново покушава да досегне небо.

Опште прихваћено мишљење је да економија представља базну и готово једину суштинску људску делатност. Она постаје нацрт свих односа између људи и тако не само да одређује људе, већ и све области друштва. Она више не признаје да је само део људског живота. Тежи да буде целина и да замени све области друштвеног живота подређујући их себи. Њена тежња је да претвори целокупно друштво у економски систем.

Werner Sombart у својим разматрањима настанка капитализма разликује две основне врсте економије или две основе на којима може почивати

¹⁴ исто ст. 119

¹⁵ исто ст. 120

¹⁶ Занимљиво је приметити како је политика већ деценијама слушкиња економије и како политичари постају заправо службеници великих корпорација. На политичкој сцени нема више значајних и великих личности, јер и креирање политике није више посао политичара.

економија.¹⁷ Прва основа је задовољење потреба и на тој основи се формира економски систем који тежи задовољењу људских потреба (Max Weber овакав систем назива “економским традиционализмом”¹⁸). Друга основа је “стицање”, која формира савремену економију као непрестану борбу за профитом, врло мало зависну од људских потреба и граница које оне постављају. Трансформисање економије од људске делатности за задовољење потреба у својеврсну “философију среброљубља”, како то назива Weber¹⁹, није се десило ни одједном, ни случајно. Политичка економија је у свом досадашњем развоју прошла кроз неколико основних фаза - школа, које ћемо само у најопштијим цртама поменути.

Физиократска школа (1750-1850.) се везује за Француску XVIII века. Основу физиократског учења, као што сам назив говори, представља доктрина о “природном поретку” у коме се манифестују “природни закони” у друштву. Један од тих “природних” закона у економији је да се интереси појединаца поклапају са глобалним интересима друштва. Стога привреда може бити препуштена сама себи, да егзистира и развија се силом својих унутрашњих закона, без посредовања и интервенције државе.²⁰ Физиократска школа је творац дуго времена неприкосновеног принципа економске активности – laissez faire – laissez passer, односно принципа слободне тржишне конкуренције, без икаквог утицаја са стране. Најзначајнији представник је Francois Quesnay (1694-1774.), француски лекар и економиста. Физиократска школа је била кратког даха, али је извршила огроман утицај на даље токове економске мисли.

Са Adam Smith–ом (1723-1790.) почиње раздобље **Класичне енглеске школе** Политичке економије. Његово најзначајније дело је An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of nations и може се рећи да је то “књига која је до данас оставила највећи утицај на економску науку, њену философију и

¹⁷ види W. Sombart – **Der moderne Kapitalismus** - Band I, стр. 62

¹⁸ M. Weber – **Die protestantische Ethic und der Geist des Kapitalismus** – превод М. Г. Κυπριαίου, изд. Gutenberg, Атина 1984. стр. 51 и даље

¹⁹ исто стр. 45

²⁰ види А. Драгићевић - **Лексикон Политичке економије** – Информатор, Загреб 1983. стр. 145

практично образовање.”²¹ Основу његове економске доктрине чини дубоко уверење у надмоћност природног поретка над људским, друштвеним установама. Smith наводи шест мотива који покрећу природно деловање људи : самољубље, наклоност, жеља за слободом, осећај пристојности, радна навика и склоност ка трговини. Омогући ли се појединцима да се у својим акцијама слободно руководе овим мотивима, они ће постићи највећу и личну и друштвену корист, чак иако им то није била намера. Он је био толико уверен у равнотежу људских мотива да је мислио да сваког појединца у тежњи ка задовољењу личних интереса “води једна невидљива рука да оствари циљ који уопште није намеравао остварити (тј. друштвени циљ).”²² Због тога је држава најделотворнија када је пасивна. Она има задатак да се стара о миру и правди, изван тога је “невидљива рука” много делотворнија. Тако Smith, много јаче од физиократа, постаје поборник идеје *laissez faire* и са свог становишта утиче на многе политичаре и пословне људе свога времена. Још су два значајна представника ове школе у XIX веку : David Ricardo (1772-1823.) и John Stuart Mill (1806-1873.). Класична енглеска школа Политичке економије је била извор две струје, које су ту школу имале као подлогу. Једна је била марксистичка, а друга неокласична.

Почетак XX века карактерише све већа сумња теоретичара (на пр. Marshall–а) да *laissez faire* доктрина може решити питања сиромаштва и да се на тој основи може постићи друштвено благостање. Појављују се први знаци да држава треба активно да учествује у економском животу, оно што ће касније Keynes да оствари.

Велика економска криза 1929. отворила је читав низ проблема и пред теоретичаре поставила потребу успостављања нове дијагнозе и проналажења нових путева, јер слободно тржиште није више могло да само по себи оствари макроравнотежу. Gunnar Myrdal у Шведској, Mihael Kalecki у Пољској и John Keynes у Енглеској, независно један од другог су поставили нову дијагнозу капиталистичке привреде и предложили нове економске лекове.²³ По најпознатијој личности Keynes–у и читав овај период се назива периодом

²¹ Др Мирољуб Лабус, др Драгутин Шошкић – **Основи Политичке економије** – Номос, Београд 1993. стр. 6

²² Лексикон ... стр. 588

²³ види **Основи** ... стр. 27

кејнзијанске економије. Његове заслуге у превазилажењу Велике економске кризе су немерљиве. За његово име је везана целокупна модерна макроекономска теорија. Он је положио темеље теорији државног капитализма. Такође, “оголио је циљ “прогреса” од моралистичких појмова друштвене користи”²⁴ и својим поставкама омогућио стварање модерне развојне, профитерске економије.²⁵

После II светског рата, неокласична школа се опоравила од кејнзијанске критике, прихватила потребу за државном интервенцијом у макроекономији, док је у микроэкономији доктрина *laissez faire* задржала своју доминацију. Тако је настала “велика синтеза”, како је то назвао Paul Samuelson, водећи послератни економиста.²⁶

Од почетка деведесетих година владајућа економска теорија или боље рећи идеологија је неолиберализам, који враћа владајућу улогу слободног тржишта у макроекономију. Намеће се од стране високоразвијених земаља као једини пут развоја. По први пут у историји сам се капитализам појављује као систем идеја (као идеологија), а не као непрестани процес успешних или неуспешних покушаја.²⁷

Савремена култура²⁸, чији су носиоци развијене земље запада, више нема граница. Први пут у историји за једну културу заиста можемо рећи, а да то није стилска фигура, да је васељенска, да се проширила или да бар тежи да се прошири, на целу земаљску куглу. А главни њен носилац је економија. Она је најверније чедо те велике и значајне епохе, која траје још од XV века, епохе Просвећености.²⁹ Економија је канал преко кога су различита религиозна,

²⁴ X. Γιανναράς – *Το праγματικό και το φαντασιώδες στην Πολιτική Οικονομία* – изд. Δόμος, Атина 1989. стр. 83

²⁵ види *Лексикон ...* стр. 225,226

²⁶ види *Основи ...* стр. 31

²⁷ види Зоран Милошевић, *Куга неолиберализма...*, изд. Слободна књига, Београд 2000., стр. 24

²⁸ Под културом подразумевано свакидашњи начин живота, који неминовно почива на одређеној космологији, тј. има као подлогу одређену онтологију, без обзира да ли је носилац културе тога свестан или не.

²⁹ Просвећеношћу смо назвали целокупну савремену културу због симболике појма, који наговештава “буђење” и “ослобађање” човека од “мрака” свих метафизичких идеја и садржи “нову” антропологију и нову друштвену теорију, а не зато што тачно одсликава све сложене

философска и уопште духовна кретања епохе Просвећености нашла свој пут у свакидашњи живот. Философијом или уметношћу се релативно мали проценат људи бави, али свуда и на свим меридијанима људи на неки начин организују своју производњу, односно учествују у економским односима заједнице којој припадају. А када силом новца, са једне, и жељом за богатством, са друге стране, најчешће посредством своје елите, покушају да организују свој економски живот по моделу развијених друштава, они широм отварају врата не само једном специфичном облику производње, рецимо, већ целокупној култури, која у економији има свога носиоца. На многим просторима, укључујући и наш, то није довело до стварања државе “благостања”, већ до дубоке кризе културног идентитета. Посматрано из наше данашње перспективе, више од два века покушаја да се укључимо у модерне европске токове нису нам готово ништа донела (укључујући ту и период комунизма, који је такође изданак ових духовних кретања). Али, ако говоримо о будућности и о неопходној интеграцији у светске токове којој заиста, нема алтернативе, онда је потребно да сагледамо све позитивне, али и негативне стране тог процеса. Посебно се то односи на економска кретања и уопште тржишну економију. Када се код нас говори о на пр. економским законима, онда они добијају карактеристике мита - само треба да их поштујемо и већ смо пред вратима благостања. Сигурно да њихово непоштовање доводи до ивице пропасти и глади, што смо већ искусили, али је исто тако сигурно да и њихово поштовање може да доведе до друге врсте диктатуре - економске, која није ни блажа ни лепша од претходне идеолошке. Заправо, целокупни захтев за преиспитивањем савремене економије се састоји у неопходности једне мета – економије, тј. критичког приступа економским кретањима и циљевима са тачком ослоња изван саме економије,³⁰ по речима апостола Павла “да искуством познате шта је добра и угодна и савршена воља Божија.”³¹ Покушаји у проналажењу новог друштвеног етоса, покушаји тражења алтернативних решења у економском животу, сведоче да је идеолошким појмовима попут прогреса, конкуренције, слободног тржишта,

појаве и контраверзна духовна кретања уназад неколико векова. Мишљења смо да овај појам тек наговештава једну врло танку, али непрекидну нит заједничку свим догађајима у претходним вековима.

³⁰ види Г. Μαντζαρίδης – Χριστιανική ηθική – изд. Πορτοράς, Солун 1991. стр. 28,29

³¹ Рим. 12,2

благостања итд. потребно проширење, нова анализа која ће изаћи из уских оквира економије. Базирање људског делања и понашања само на мотиву интереса је изразито уско и нетачно тумачење које нас неће далеко одвести. Људска су бића и људски су животи далеко шири.³² Да би се одредило стање једне земље обично се користе само економски показатељи. На основу њих имамо и неморалну поделу света на високоразвијене и земље другог, трећег и четвртог света. Уколико бисмо усвојили предлог А. Etzioni и при дијагностиковању базе друштва користили у анализи основна (по њеном мишљењу) четири фактора сваког друштва : породице, школе, заједница и заједница заједнице³³, могли би на овај начин да дођемо до потпуно неочекиваних резултата. «Прилично је видљиво да чак и у једној земљи са добром економијом и у условима мира, ако је основа етике декадентна, онда је и асоцијално понашање у успону.»³⁴

Дакле, ако говоримо о мета-економији запитајмо се шта је то што је до сада савремену културу и савремену економију као њеног главног носиоца, чинило тако супериорном у односу на традиционалне и локалне културе ? Одговор је следећи : она у потпуности одговара “природном” човеку и представља израз његових “природних” стремљења и жеља. Философија природног права је успела. Данашњи човек, *this new barbarian*,³⁵ свесно или несвесно својим начином живота (културом) изражава следећу антропологију : човек је само природа и у свом делању тежи задовољењу својих инстинката и то пре свега самосигурности и самоодржања. Уз додатак психологије хедонизма имамо аксиолошке поставке савремене економије. “Од почетка, целокупан речник економиста је био презасићен поставкама философије природног права и касније, утилитаризма”³⁶ при чему Myrdal сматра да је утилитаризам “енглески

³² види А. Sen, **On Ethics and Economics**, грчки превод, изд. Καστανιώτη, Атина 2000., стр. 112

³³ А. Etzioni, **The new golden rule**, грчки превод, изд. Καστανιώτη, Атина 1999., стр. 319 и даље

³⁴ исто стр. 320

³⁵ како то каже о. Серафим Rose у **Nihilism**, изд. St. Herman of Alaska Brotherhood, 1994. стр. 83

³⁶ G. Myrdal – **Το πολιτικό στοιχείο στην Οικονομική θεωρία** – изд. Παλαζήσης, Атина 1985. стр. 22

изданак философије природног права.»³⁷ Није зато никакво чудо што се прва школа модерне Политичке економије назива физиократском и која је “економском феномену давала смисао природног феномена.”³⁸ Читава ова тако сложена историјска перипетија коју смо условно назвали епохом Просвећености довела је до парадоксалне ситуације коју Х. Јанарас карактерише на следећи начин : «У име ослобођења човека од метафизичих зависности, у име његове егзистенцијалне аутономије и достојанства, апсолутног оправдања, на крају се човек унижава и обешчашћује, потпуно се потчињава физичким нужностима, упорно се самопонижавајући инсистирајући на егзистенцијалном нивоу животиње и случајног природног феномена.»³⁹ У животињском свету и уопште у природи влада нужност, инстинкт, па према том моделу највиша слобода човека је да се покори својим инстинктима, а материјално благостање му омогућује максимално њихово задовољење. Један од утемељивача економске догме *laissez faire* и најзначајнији представник Физиократске школе Quesnay дословце каже : «Понашање сваког човека усмерено је од стране природе ка обезбеђењу највећег задовољства или најмање жртве ... Срећа се заједнице увећава када се сваки појединац пушта да слободно изрази своје жеље у оквирима природних граница ... У мери у којој се не постављају препреке, свако егоистичким делањем, повећава срећу свих.»⁴⁰ А. Smith исти став изражава својом многоцитираном мишљу да не очекујемо ручак од добре воље месара или пекара, већ од користи којој они сами теже. Економски систем се не поспешује добронамерним интервенцијама и законима. Лична корист најбоље «подмазује» клипове система.⁴¹ Уколико се присетимо да Хришћанство у љубави и некористољубљу види основе на којима се изграђује људска заједница, онда су ставови утемељивача Политичке економије потпуно супротни. Они баш у егоизму и користољубљу виде чиниоце који доприносе општој срећи. А ово није став само двојице економиста које смо навели, већ представља догму Политичке економије коју срећемо код свих теоретичара и

³⁷ исто стр. 22

³⁸ Х. Γιανναράς – *Το праγματικό και το φαντασιώδες στην Πολιτική Οικονομία* – изд. Δόμος, Атина 1989. стр. 157

³⁹ исто стр. 141

⁴⁰ G. Myrdal, исто стр. 35

⁴¹ Види Х. Јанарас, исто стр. 89

наравно, у пракси. Karl Brunner једноставно дефинише економију као science of self interest.⁴²

У свом почетку Политичка економија није била само наука резервисана за универзитетске катедре и мали број стручњака. Напротив, теорије класичара Политичке економије су биле врло популарна штива. Радо су и много читана од савременика формирајући тако јавно мњење. Myrdal карактеристично пише за теорију Рикарда : «Предавала се са академских катедри, штампала у великим томовима и преносила у популарним брошурама.»⁴³

Слободна тржишна економија храњена индивидуалним утилитаризмом још и данас представља неприкосновену догму у области микроекономије. У области макроекономије, све до скоро, она је, у многоме, била ограничена после Велике економске кризе 1929. год. и Keynes - овим теоријским доприносом. Наиме, његово мишљење је било да се економски процеси не могу препустити својој «судбини», већ да и држава треба активно да их подстиче и учествује у њиховом обликовању. «Кејнзијанска револуција» ствара један нови, мешовити карактер економије, односно отвара врата државном капитализму. Али, постоји још један много значајнији допринос ове револуције. Све до Keynes-овог времена Политичка економија је задржала извесну метафизичку проблематику. У самим својим почецима она је била део етике, а и касније је задржала одређене ванекономске вредности (религиозне, философске, моралне) које су служиле као критеријум и вредновале економску активност. Од Keynes-а и после, ове су вредности схваћене као «метафизичке» у негативном смислу, тј. као непотребне. Овај став потврђује и А. Sen ослобађајући Адама Смита од «одговорности»⁴⁴, с обзиром да је он био професор Етике на Универзитету у Глазгову. Разлаз економије и етике почиње тридесетих година прошлог века када је Lionel Robbins изнео мишљење да «изгледа логички вероватно да је једнини начин на који могу да се повежу два објекта истраживања (економија и етика) њихово раздвајање.»⁴⁵ Економија постаје све више самостална и

⁴² Karl Brunner, **The Political Economy of Inflation ...**, Symposia Series, University of Rochester, 1982., стр. 9

⁴³ Myrdal, исто, стр. 91

⁴⁴ Види А. Sen, **On Ethics and Economics**, грчки превод, изд. Καστανιώτη, Атина 2000., стр. 36

⁴⁵ **An Essay on the Nature and Significance of Economic Science**, 1935., стр. 148

затворена «игра» која, као што смо већ рекли, тежи да се прошири на цело друштво, односно да цело друштво претвори у економски систем. U. Duchrow наглашава да «капиталистичка економија није ни «морална» ни «неморална», већ «без морала», а *prigori* искључује морал.»⁴⁶

Овај период је, такође, почетак економије коју називамо развојном. Ослобођена било каквих етичких претпоставки она за циљ има само непрекидни напредак, схваћен као повећање националног дохотка по глави становника, тј. непрестано побољшање животних услова и стварање државе благостања. Ово постаје не само економски, већ и политички императив у име кога је дозвољено свако средство (укључујући и рат и жртвовање природне околине). Жеља за непрекидним побољшањем животних услова, за «напретком», постаје општа тежња и животни сан и циљ свакога појединца. Претпоставка сталном напретку је, с једне стране, стално повећавање индустријске производње, и са друге, апсорбовање индустријских производа. Онолико колико расте производња неопходно је да расте и потрошња, да би систем могао да функционише. Производњу нових и све већих и разноврснијих потреба преузима реклама. Последице овог зачараног круга су уочљиве и на антрополошком нивоу. Формира се нови тип људског карактера, претежно потрошачког.⁴⁷ Обим и квалитет потрошње постаје мерило и квалитета људског живота. Човек ради управо зато да би могао више и квалитетније да троши. Али, најтрагичнија последица потрошачког менталитета је да се свим вредностима приступа на исти, потрошачки начин. Људско знање, уметничка дела, па чак и религије, све излази на тржиште, све има своју цену и све се нуди као потрошачко добро.⁴⁸

⁴⁶ «Οικονομία για τη ζωή και τον άνθρωπο», у часопису **Καθ' ὅδον**, бр. 7-8, 1994., стр. 44

⁴⁷ «Човек тржишта се бори не за задовољење својих ограничених животних потреба које су неопходне за живот, већ се, из страха од смрти, бори за задовољење неограничених, створених својих потреба и за што више новца и ствари ...», U. Duchrow, исто, стр. 37

⁴⁸ «Ученици у школама ... сви уче једну основну лекцију : да ће бити потрошачи, а не произвођачи знања, да је једино знање које има вредност оно које им се нуди кроз школски систем... Произвели смо ... Колико смо, заиста, пута чули да се према успешним (или и неуспешним) људима односе као према «производима» неке образовне установе. Дете (или ученик у старијим разредима) се доживљава као хемијска материја у лабораторији, као гвоздена руда у топионици, као лим у преси, као сировина која чека обраду. Циљ школе, као и циљ топионице и фабричке траке, али и сликарског атељеа или композиторове собе, је производња једног добра, ствари са што је могуће већом тржишном вредношћу. Производ школе добија,

Занимљиво је мишљење Ј.К. Galbraith–а, који у логици напретка види супститут сваке метафизичке етике : «Ако Бога нема па је све дозвољено се неутралише потребом да се не поремете рационалистичка правила игре која обезбеђује обичном грађанину одређено благостање – у исхрани, разноди, у средствима јавног превоза, у водоводним инсталацијама, кућним апаратима итд.»⁴⁹ Ово је несумњиво један од фактора који доприносе савременом атеизму, који је значајно променио лице – од борбеног је постао безбојни. Наиме, религија постаје сувишна пред митом о прогресу, који је права вера и нада већине. Развојној економији више није потребна религија, она је довољна сама себи јер обухвата и елемент религије као што је нада у «бољу будућност».

Пред проблемима које ствара савремена економија Римокатоличка црква већ дуже времена покушава да својом речју утиче и ублажи негативне последице.⁵⁰ У својој беседи на дан Јосифа радника 2000. године загребачки надбискуп Бозанић наглашава следеће :

Јесу ли до краја спашене и наше савести, ако се равнају само по једином закону зараде и заборављају етичку потребу, ако заборављају моралну и цивилну потребу регулирања тржишта, како би оно било по мери човека, а не човек по мери тржишта? ...

Хитно нам је потребан један прави културни обрт тј. неки темељни заокрет у култури који треба водити општем расту етичких вредноста које се налазе у темељима предузетништва, сарадње, одговорности.. (Глас Концила).

Садржај Божићне посланице Његове Светости Патријарха српског Г. Павла за 2000. год. такође има ову етичку «боју». У њој се подвлачи значај сарадње и симпатије према «малој Христовој браћи». Патријарх карактеристично наглашава да «Нико у овој земљи не може бити срећан и безбрижан док

претпоставља се, свој коначни облик када се заврши процес производње. Ако је производ добар, може за себе да захтева најбољу могућу цену на тржишту где се продаје. Производ једне енглеске државне школе или једног доброг Универзитета, може да захтева толико високу цену као један ролс ројс или кадилак.» Christopher Small, *Μουσική – Κοινωνία – Εκπαίδευση*, изд. Νεφέλη, Атина 1983., стр 19, 279,280

⁴⁹ **The Affluent Society**, грчки превод, изд. Παπαζήση, 1970., стр. 40

⁵⁰ Види Еλένη Δ. Παυλίδου, «Στοιχεία της διδασκαλίας του Πάπα Ιωάννη Παύλου Β` γύρω από τα христиανικά κριτήρια που πρέπει να διέπουν την οικονομική δραστηριότητα», у **Καθ' ὄδον**, 7-8, 1994., стр. 75

постоји толико гладних и жедних правде, и то пре свега друштвене правде, толико унесрећених и безнадежних људи којима је помоћ неопходна.»

Одговорност Цркве у формирању једног новог друштвеног морала, новог друштвеног етоса, је огромна. При томе, Црква нема чега да се плаши, нити демократизације, нити европских интеграција, нити глобализације. Основне вредности данашњег света, као на пр. људска права, су у суштини хришћанске вредности, иако се оне понекад користе против Цркве. Много је фактора друштвеног живота са којима Црква може да сарађује у правцу актуелизације аутентичних и изворних људских вредности, као што су братство, солидарност, некористољубље, пожртвованост итд. а с тим у вези проширења и демистификације економских појмова који пресудно утичу на наш лични и друштвени живот. Економски су односи односи између људи, па дакле и они могу да буду засновани на хуманијим темељима него што је то случај данас.